

BOĞAZ SÖZCÜĞÜNÜN MONOGRAFİSİ: BOĞAZ SÖZCÜĞÜNÜN KAVRAM ALANI VE KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Monography of the Word Throat: A Study on the Concept and Usage of the Word Throat

Hanife YAMAN*

ÖZ

Monografik yöntem, ele aldığı unsuru tüm yönleriyle inceler. Özellikle halk bilimi alanında yaygın olarak kullanılan bu yöntem dil araştırmalarında da kullanılmaktadır. Sözcük monografisi adı verilen çalışmalarda, bir dilde incelenmek istenen bir sözcük, art zamanlı ve eş zamanlı olarak ele alınmakta ve sözcüğün dildeki kullanımının tüm yönleriyle ortaya konulması amaçlanmaktadır. Türkçenin temel söz varlığında, organ adlarından biri olan “boğaz” sözcüğü işlek bir yapıya sahiptir. Tanıtımı yapılan eserde, “boğaz” sözcüğünün anahtar kelime olarak seçilmesinde, sözcüğün bu özelliğinin etken olduğu düşünülmektedir. Dr. Şahin Yıldız’a ait bu çalışma, “boğaz” sözcüğü üzerine hazırlanan bir sözcük monografisidir. Metin tarama yöntemiyle hazırlanan bu kitap, üç müstakil bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, “Boğaz Sözcüğü Üzerine Bilgiler” adını taşımaktadır. Bu bölümde, sözcüğün kökeni, yapısı ve anlamıyla ilgili bilgiler ve kullanımlar üzerinde durulmuştur. “Dil ve Edebiyat Ürünlerinde Boğaz” adını taşıyan ikinci bölümde, Türkçenin dil ve edebiyat ürünlerinde boğaz sözcüğünün anlamı ve kullanımı eserlerden tanıklanarak sunulmuştur. “Diğer Bilim Dallarında Boğaz” adlı üçüncü bölümde ise “boğaz” sözcüğünün işlek bir yapıya sahip olduğunu da tanımlayan farklı disiplinlerle olan ilişkisi ortaya konulmuştur. “Boğaz” sözcüğünün Türk dilinin Eski Türkçe döneminden bugüne kazandığı farklı anlam ve kullanım alanlarının ortaya konulduğu bu eser tanıtılarak, Türkoloji alanına yaptığı katkılar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: boğaz, kavram alanı, monografi, sözcük monografisi, Türkçe.

ABSTRACT

The monographic method examines the element it deals with in all its aspects. This method, which is widely used especially in the field of folklore, is also used in language studies. In studies called word monographs, a word to be examined in a language is examined diachronically and simultaneously, and the aim is to reveal all aspects of the word's use in the language. The word “throat”, one of the organ names

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/Türkiye. E-posta: hanife.cicekli@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3082-9912.

in the basic vocabulary of Turkish, has a complex structure. It is thought that this feature of the word is effective in choosing the word “throat” as the key word in the work introduced. This study by Dr. Şahin Yıldız is a word monograph prepared on the word “throat“. This book, prepared with the text scanning method, consists of three independent sections. The first section is titled “Information on the Word Throat“. In this section, information and uses related to the origin, structure and meaning of the word are emphasized. In the second section titled “Throat in Language and Literature Products“, the meaning and use of the word throat in Turkish language and literature products are presented by witnessing from works. In the third section titled “Throat in Other Branches of Science“, the relationship between the word “Throat” and different disciplines, which also proves that it has a functional structure, is revealed. This work, which presents the different meanings and areas of use of the word “Throat” from the Old Turkish period of the Turkish language to the present, is introduced and its contributions to the field of Turkology are emphasized.

Keywords: throat, conceptual field, monography, word monography, Turkish.

Yıldız, Şahin (2023). *Boğaz Sözcüğünün Monografisi: Boğaz Sözcüğünün Kavram Alanı ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kriter Yayınları, 148 Sayfa.

Türkçe Sözlük'te “monografi” (<Fr. monographie) “Bilimsel alanlarda özel bir konu veya sorun üzerine yazılan inceleme” (2009: 1407) şeklinde açıklanmaktadır. “Mono” (tek) ve “graphy” (çizim, betim, yazı) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan bu terim, Erginer tarafından “Bir olgu, yer, kişi ya da konuyu ele alıp, onu derinlemesine betimleyen, ayrıntılara inen ve yorumlayan yazı türü, araştırma biçimidir.” (1980: 253) şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye’de monografi yöntemiyle hazırlanmış çeşitli çalışmalar vardır ve bu çalışmalar daha çok kişi ve yer (köy-kasaba) üzerinedir. Özellikle halk bilimi alanında köy monografilerinin oldukça yaygın olduğu yapılan çalışmalara bakılarak rahatlıkla söylenebilir.

Türkçede monografik yöntemin dil alanında uygulanması, sözcük monografileri ve bir sözcüğün dil, edebiyat ve kültür ekseninde betimlendiği tematik çalışmalarla gerçekleşmektedir. Özellikle Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünü yaptığı *Saç Kitabı* (2004), *Lanet Kitabı* (2009) ve *Ağıt Kitabı* (2011) gibi çeşitli tematik başlıklar üzerinde hazırlanan çalışmalar bu konuda önem arz etmekte ve alana katkı sağlamaktadır. Ancak Türkçede sözcük monografisi olarak nitelenebilecek çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu alanda, Kürşat Efe'nin *Cüce Sözcüğünün Monografisi: Cüce Sözcüğünün Kavram ve Kullanım Alanları* (2020) adlı çalışması öncül olması açısından önemlidir. Bu çalışmada, “Cüce kelimesinin köken bilgisinin (etimolojisinin)

yanında tarihsel gelişimi, hayata, dile ve edebiyata yansımaları ile bilim dallarındaki kullanım alanları” (2020: 6) gibi konu başlıkları incelenmiştir.

Yıldız'ın *Boğaz Sözcüğünün Monografisi: Boğaz Sözcüğünün Kavram Alanı ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme* adını taşıyan eseri; Ön Söz, Kısaltmalar, üç müstakil bölüm, Sonuç ve Kaynaklar kısımlarından oluşmaktadır.

Yıldız, bu eserin yazılma hikâyesini Ön Söz'de yer verdiği küçük bir anekdotla aktarmakta ve “Acaba Türkçede tek bir sözcüğü merkeze alan bir kitap yazılabilir mi?” (2023: vii) sorusunu sormaktadır. Bu sorudan hareketle, Türkçede “boğaz” sözcüğü temel alınarak sözcüğün Eski Türkçeden tarihî Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesine uzanan kavram alanı, kullanımı ve anlamsal sürecinin tespit edildiği aktarılmış, kitabın bölümleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve çalışmanın metin tarama yöntemiyle hazırlandığı vurgulanmıştır.

Eserin birinci bölümü “Boğaz Sözcüğü Üzerine Bilgiler” adını taşır. Bu bölümde, “Boğaz Sözcüğünün Etimolojisi”, “Boğaz Sözcüğünün Sözlüklerdeki Karşılığı Üzerine”, “Boğaz ile Aynı Anlamda Kullanılan Sözcükler”, “Boğaz ile Aynı Kökten Türeyen Sözcükler yahut Bo- Fiilinin Türevleri”, “Birleşik Sözcüklerde Boğaz” olmak üzere beş ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklar bulunmaktadır. Bu bölümde, “boğaz” sözcüğünün etimolojisi, sözcüğün sözlüklerdeki anlamları ve kullanımları sıralanmıştır. Bu alt başlıklarda *boğaz* sözcüğünün kökeni ve sözlüklerdeki durumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sözcüğün etimolojisi verilirken, köken bilgisi alanında Tietze, Clauson, Eren, Doerfer gibi araştırmacıların sözlüklerinden yararlanılmış ve sözcükle ilgili bilgiler sıralanmıştır. Bu bilgilere yer veren yazar, kendi görüşünü: “Bo- ‘boğmak’ fiil köküne fiilden fiil yapan -g- ekinin eklenmesi ile bog-/boğ- ‘boğmak’ fiili, daha sonra fiilden isim türeten -(U)z+ ekinin eklenmesi ile *boğuz* sözcüğü türemiştir.” (Yıldız, 2023: 5) şeklinde ifade eder.

“Boğaz Sözcüğünün Sözlüklerdeki Karşılığı Üzerine” adlı başlıkta, “boğaz” sözcüğünün anlam ve biçim olarak hangi metinlerde/sözlüklerde ve ne şekilde geçtiği verilmiştir. Sözcüğün dönem metinlerinden ve sözlüklerinden hareketle, “organ, iki dağ arası dar geçit, yem, yiyecek, karın, hamile, iki kara parçası arasındaki deniz, okçuluk terimi, şişe vb. aletlerin bölümü, boğaz hastalığı, yeme içme, yeme içme ihtiyacı karşılanan kişi, yedirip içirme yükümlülüğü, bitkilerin köke yakın kısmı, değirmencilik terimi, avcılık terimi, duvarcılık terimi, telefon direği fincanının boğumlu yeri, vadi” gibi anlamlarda geçtiği ve kullanıldığı belirlenmiştir. Eserde, yukarıda sıralanan bu anlamların geçtiği kaynaklar hakkında da bilgiler verilmiştir. Sözcüğün bu kadar farklı

anlam ve kullanımlara sahip olması temel kavramlardan biri olmasıyla ilişkilendirilebilir.

“Boğaz ile Aynı Anlamda Kullanılan Sözcükler” başlığı altında, boğaz sözcüğüyle yakın veya eş anlamlı olarak nitelenebilecek dil unsurları sıralanmış ve bunların anlam özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Boğaz sözcüğüyle yakın veya eş anlamlı olarak belirlenen 45 dil unsuru “akabe, argıt, arki, bab, bāz, boğaç, boğurtlak, buğ, bük, cendere, damak, derbend, gelû, girve haliç, halk, hirtık, hirtlavuk, hombur/hombuk, horosçe, hulk, hulkum, iaşe, ketelük, kısıl, kûfcân, kursak, leb liğliğa, muzat, münük, nahr, nay/ney, tenk, uñaç/unaş, ümük, üñük, ümürtlek, yartu” verilmiştir.

“Boğaz ile Aynı Kökten Türeyen Sözcükler yahut Bo- Fiilinin Türevleri” başlığında, sözcüğün etimolojisinde de değinildiği üzere sözcüğün bo- kökünden geldiği fikri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda *boğaz* sözcüğüne kaynaklık eden bo- fiilinden türeyen kök ailesinin fiil türevleri “boğ-, boğar-, boğazla-, boğcalaş-, boğdur-, boğla-, boğmakla-, boğna-, boğra, boğsa-, boğsuklan-, boğul-, boğuz-, boğuz-, bohsa-“ ve isim türevleri “boğ, boğaç, boğaçı, boğaç, boğan, boğanak, boğar, boğardak, boğarsak, boğartlagu, boğaz, boğazcı, boğazcıl, boğazdak, boğazlağı, boğazlagu, boğazlak, boğazlama, boğazlavu, boğazlı, boğazsak, boğazsarak, boğazsız, boğım, boğış, boğma, boğmak, boğmasak, boğmuk, boğsuk, boğuk, boğumlama, boğumlanma, boğun, boğuntu, boğunuk, boğurdak, boğurtlak, boğuzgur, bohça, boğuk, buğ” sıralanmış ve bu sözcükler açıklanmıştır.

“Birleşik Sözcüklerde Boğaz“ başlığı kendi içerisinde “Belirtisiz Ad Tamlaması Kuruluşunda Birleşik Sözcükler”, “Sıfat Tamlaması Kuruluşunda Birleşik Sözcükler”, “Sıfat-Fiil Kuruluşunda Birleşik Sözcükler” ve “Yaklaşma Grubu Kuruluşunda Birleşik Sözcükler” olmak üzere dört alt başlık altında incelenmiştir. Belirtisiz ad tamlaması kuruluşunda olan birleşik sözcükler “boğaz ağırlığı, boğaz derdi, boğaz kavgası, boğaz meselesi, dümen boğazı” olarak belirlenmiştir. Sıfat tamlaması kuruluşunda birleşik sözcükler “boşboğaz, darboğaz, dar boğaz, kör boğaz, pisboğaz, sıkboğaz” şeklinde verilmiştir. Sıfat-fiil kuruluşunda birleşik sözcüklerde sadece boğazkesen sözcüğü tanıklanmıştır. Yaklaşma grubu kuruluşunda birleşik sözcüklerde “boğazına düşkün, boğaz tokluğuna” dil unsurları örneklendirilmiştir. Bu dil unsurlarının incelenmesinde, genellikle *Türkçe Sözlük*'teki anlam ve kullanımları üzerinde durulmuştur.

“Dil ve Edebiyat Ürünlerinde Boğaz” adını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde “Atasözlerinde Boğaz (Atasözlerinde Boğaz Sözcüğü ile Kurulmuş Birleşik Sözcükler)”, “Deyim ve Kalıp Sözlerde Boğaz”, “Çocuk Oyunlarında Boğaz”, “Manilerde Boğaz”, “Şarkılarda Boğaz”, “Bilmecelerde Boğaz”, “Eski Türk Şiirinde Boğaz”, “Klasik Türk Şiirinde Boğaz”, Modern Şiirde Boğaz”, “Dil Biriminde Boğaz” olmak üzere on altı başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde, dil ve edebiyat alanında ortaya konulan eserler bağlamında boğaz sözcüğünün anlamları, kullanımları tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Özellikle atasözleri, deyim ve kalıp sözlerde boğaz sözcüğünün kullanımının oldukça yoğun olduğu belirlenmiştir. Toplamda elli yedi atasözü, yüze yakın deyim ve kalıp sözlerde sözcüğün tanıklandığı tespit edilmiş ve bu kalıplaşmış dil birimlerinde sözcüğün anlamı, çeşitli deyim ve atasözü sözlüklerinden yararlanılarak verilmiştir. Bu anlamlardan hareketle, sözcüğün farklı kullanım ve yorumlamaları yapılmıştır. Diğer dil ve edebiyat ürünlerinde, sözcüğün belirlenmesi ve incelenmesinde, bu alanda hazırlanmış kaynaklar yanında dönem metinlerindeki kullanımlardan da yararlanılmıştır.

Üçüncü bölüm, “Diğer Bilim Dallarında Boğaz” adını taşımakta olup kendi içerisinde “Tıpta Boğaz”, “Kişi Adlarında Boğaz”, “Bitki Adlarında Boğaz”, “Hayvan Adlarında Boğaz”, “Teknolojik Alet Adlarında Boğaz”, “Coğrafi Adlandırmalarda Boğaz”, “Avcılıkta Boğaz”, “Türkçeden Diğer Dillere Verrinti Olarak Boğaz”, “Argoda Boğaz”, “Dua ve Beddualarda Boğaz (Dualarda Boğaz ve Beddualarda Boğaz)”, “Giyim Kuşam ve Süslenmede Boğaz”, “Okçulukta Boğaz”, “Değirmencilikte Boğaz”, “Müzikte Boğaz”, “Tarımda Boğaz” olmak üzere on beş ana başlıktan oluşmaktadır. Bu bölüm ve alt başlıklarda, boğaz sözcüğünün kaynaklık ettiği adlandırmalar, metinlerden hareketle tespit edilmiş ve sunulmuştur. Bu verilerin tespit aşamasında, farklı alanlara ait kaynakların seçildiği ve bunlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu bölümde, ana başlıkta belirtilen “bilim dalları” ifadesi ile alt başlıklarda geçen alanların ilişkilendirilmesinde sorun olduğu görülmektedir. Örneğin, avcılık, argo, dua ve beddualar, değirmencilik, teknolojik alet adları gibi başlıkların çeşitli uğraşı ve özel dil türleri ile kalıplaşmış dil birimlerini içerdiği görülmektedir. Bu bölümde verilen başlıkların yeniden tasnif edilerek verilmesinin daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Eserin *Sonuç* bölümünde, Türkçede boğaz sözcüğünün dil, edebiyat, bilim, sanat dallarıyla Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlere ait metinlerindeki kullanımı detaylıca sunulmuştur. Art ve eş zamanlı olarak yürütülen bu çalışmada elde edilen dilsel malzemenin niteliği ve niceliği üzerine veriler sunulmuştur. Buna göre, *boğaz* sözcüğünün ilk yazılı kaynaklardan itibaren

organ anlamı dışında on yedi farklı anlam kazandığı, başka dillere ödünçlendiği, dil, edebiyat ve diğer bilim dallarında geniş bir kullanım alanına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Kaynaklar kısmında çalışmada kullanılan materyaller alfabetik sırayla verilmiştir. Bu bölümde yer alan eserlerden hareketle, yazarın konuyla ilgili iyi bir literatür taraması yaptığı söylenebilir. Ancak bu alanda hazırlanan ilk eser olan ve çalışmaya da kaynaklık eden Efe'nin (2020) çalışması ile Emine Gürsoy Naskali'nin tematik çalışmalarına hem eserde hem de kaynaklarda yer verilmemesi önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmaya katkı mahiyetinde olacağı düşünülen öneriler şunlardır: Öncelikle eserin teorik zeminini oluşturacak olan Giriş, Kapsam, Yöntem, Amaç ve Literatür gibi başlıklara yer verilmesi gerekirdi. Bu eksiklik, çalışmanın amacını, kapsamını, teorik temeli ve çalışmada kullanılan yöntemi muğlak bırakmaktadır. Metin tarama yöntemiyle oluşturulduğu vurgulanan çalışmada, hangi eserlerin tarandığının özel olarak giriş kısmında belirtilmesi daha aydınlatıcı olabilirdi. Diğer yandan çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturan kavramlardan biri olan monografi ile kavram alanı terimlerinden kısa da olsa bahsedilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Bu çalışma, boğaz sözcüğünün monografi yöntemiyle kavram ve kullanım alanının belirlenmesi üzerinedir. Yazar, Türk dilinde boğaz sözcüğünü detaylıca betimlemiş, Türk dilinin söz varlığı ve Türkçe monografi çalışmaları için önemli olabilecek kaynaklardan birini ortaya koymuştur. Eserin, özellikle Türkçede sözcük monografisi alanında yapılacak yeni çalışmalara kaynaklık edeceği muhakkaktır.

Kaynakça

- Efe, Kürşat (2020). *Cüce Sözcüğünün Monografisi: Cüce Sözcüğünün Kavram ve Kullanım Alanları*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Erginer, Gürbüz (1980). "Monografi Yönteminin Ana Nitelikleri (Halkbilimde Monografik Çalışmalar)". *Antropoloji*, (12): 257-265.
- Gürsoy Naskali, Emine (ed.) (2004). *Saç Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gürsoy Naskali, Emine (ed.) (2009). *Lanet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gürsoy Naskali, Emine (ed.) (2011). *Ağıt Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Şahin (2023). *Boğaz Sözcüğünün Monografisi: Boğaz Sözcüğünün Kavram Alanı ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kriter Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*